

مس

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

12/12

دانشکدهٔ زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

بررسی و تحلیل جهان بینی حلاج و زبان شطح در آثار او

استاد راهنما:

دکتر یدالله جلالی پندری

استاد مشاور:

دکتر محمد کاظم کهدوئی

پژوهش و نگارش:

آرزو ابراهیمی دینانی

۱۳۸۸/۹/۱

کتابخانه دانشگاه تهران
شماره ثبت کتاب: ۱۳۸۸/۹/۱

تیرماه ۱۳۸۸

تقدیم به...

مهربان‌ترین دل‌تپیده

ژرف‌ترین نگاه روانه

سوزنده‌ترین اشک جاری

خدایی‌ترین رنگ هستی

قطب عالم امکان

حضرت صاحب الزمان، مهدی موعود

(عجل الله تعالی فرجه)

قدردانی

حمد و سپاس خداوند بی همتایی را که نعمت بزرگ هستی را به من عطا فرمود تا به واسطه قدرت اختیار خویش که جز از موهبت حق نشأت نگرفته است، قوای درون را به درجه‌ای از فعلیت و پایدگی برسانم و از این طریق در مسیر دشوار اما شیرین سلوک الی الله گام بردارم. پروردگاری که مرا پرورید و از این پرورده خویش با کلام «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» درخواست عبادت و عبودیت حقیقی نمود.

پس از خالق یکتا، سپاس می‌گویم همه مخلوقاتش را که خود، آنها را در مسیر کمک به روند تکامل وجودی و مدرسان من قرار داد و و از این طریق دشواری‌ها را برایم آسان نمود.

استاد بزرگوارم، دکتر یدالله جلالی پندری، راهنمای ارزنده من در نگارش این رساله بودند و در این ادای دین، بیشترین سهم را دارند که هم از ایشان و هم از استاد گرامی‌ام محمد کاظم کهدویی که مشاور گرانقدر من در تدوین این مجموعه بودند، بسیار تشکر و قدردانی می‌نمایم.

همچنین از همه کسانی که در طول این دوره به نحوی از یاری و پشتیبانی ایشان بهره‌مند گشتم از جمله کادر اداری مجتمع علوم انسانی و دانشکده ادبیات، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

نیز از پدر بزرگوارم و مادر مهربانم که ایثار و عطوفت ایشان، از ابتدا تا کنون، نیروی بیکران اعتماد و امید را در من آفرید با زبانی عاجز و کلامی قاصر سپاسگزاری می‌کنم. امید است در آینده‌ای که رنگ حقیقت حق، در آن درخشنده‌ترین رنگ‌ها است، بیش از پیش ستایشگر خالق هستی و مخلوقات وی باشم.

صور تجلسه دفاعیه پایان نامه دانشجوی
دوره کارشناسی ارشد

شناسه: ب/ک/۳

جلسه دفاعیه پایان نامه تحصیلی خانم آرزو ابراهیمی دینانی دانشجوی کارشناسی

ارشد رشته / گرایش: زبان و ادبیات فارسی

تحت عنوان: بررسی و تحلیل جهان بینی خلاج و زبان شطح در آثار او

و تعداد واحد: ۴ در تاریخ ۱۳۸۸/۴/۲ با حضور اعضای هیأت داوران (به شرح ذیل) تشکیل گردید.

پس از ارزیابی توسط هیأت داوران، پایان نامه با نمره: به عدد ۱۹/۰۰۰۰ به حروف

نوزده و درجه ع.ا.ی. مورد تصویب قرار گرفت.

عنوان	نام و نام خانوادگی	امضاء
استاد / استادان راهنما:	دکتر یدالله جلالی	
استاد / استادان مشاور	دکتر محمد کاظم کهدویی	
متخصص و صاحب نظر داخلی:	دکتر مهدی ملک ثابت	
متخصص و صاحب نظر خارجی:	دکتر عباس برهانی	

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر)

نام و نام خانوادگی: دکتر محمد عابدی اردکانی

امضاء:

چکیده

جهان‌بینی، نگرش خاص و پایدار یک انسان است به دنیای بیرون از خویش که جدای از دنیای درون وی، واقع می‌شود و ناخودآگاه بر گفتار و کردار او در تعیین مسیری مشخص در راه رسیدن به مقاصد باطنی او اثرگذار است. البته انسان‌ها در نوع این نگرش ویژه خود به جهان خارج، گاه در فاصله-ای بسیار دور از هم قرار می‌گیرند؛ همان‌گونه که شخصیت عظیمی چون حسین بن منصور حلاج، نه تنها در میان دیگر انسان‌ها، که در بین عرفا و صوفیان هم‌مسلبک خود نیز، با آفرینش مکتبی در دو حیطة نظر و عمل، به عرضه یک جهان‌بینی خاص و متمایزگونه‌ای نسبت به دیگران نائل گشت.

او که در سال ۲۴۴ هجری در بیضای فارس پا به عرصه هستی نهاد، با تجربه زندگی‌ای پرماجرا و البته مشقت‌بار در جستجوی حقیقت وجودی خویش، ناگزیر شد آداب و سنن معمول طریقت را ترک کند. چنانکه بر خلاف صوفیان دیگر، پس از اینکه به ناکارآمد بودن استادان خود نه در ارشاد که در اتصال دادن او به حقیقت حق، یقین یافت، یکه و تنها، خود شالوده‌ساز و بنیانگذار اندیشه‌هایی شد که به غیر از رسوخ در قلب و ذهن او، در زندگی عملی وی نیز، خود را نمایان ساخته بودند؛ اندیشه‌هایی چون عشق مخلصانه به معبود الهی، فناء فی الله، اندیشه وحدت وجود و...

این پژوهش، با تأیید و اثبات پیشگامی حلاج در بنیادی ساختن این اندیشه‌ها در زمان آینده و اینکه این عارف ربانی، آغازگر اغلب این افکار با نگرشی کاملاً تازه، برای تکامل در دوره‌های بعدی بود، گام تازه‌ای برداشته است. نمونه بارز و پراهمیت آن، «وحدت وجود» است که این‌عربی حدود سیصد سال بعد، با الهام از مکتب حلاج آن را به اوج کمال خود رساند. همچنین، عشق به معبود الهی تا جایی که عاشق را به مقام وصال با معشوق غیرزمینی خویش نائل گرداند، به طور علنی و صریح، ابتدا از جانب حلاج مطرح شد.

بدین ترتیب باورهای ناب و منحصر به فرد حلاج، در حیطة معرفت الهی، چهره‌ای ناب و منحصر به فرد از وی ساخت که با نگاهی متمایز و بسیار کمال یافته، به جهان می‌نگریست و با زبانی خاص و رمزآلود، به تعریف تجربیات عارفانه و ماورائی خویش در این جهان می‌پرداخت. این زبان رازآلود حلاج،

که بی‌شک کارکرد خاص خود را نیز به صورت سخنان معماگونه و اسرار آمیز عارفانه، هویدا می‌کند، جز در مقوله شطح نمی‌گنجد. نظرگاه نگارنده این مجموعه بر این است که زبان شطح‌آمیز حلاج، با بارزترین جلوه و نمود در عبارت «أناالحق»، حقیقتاً بخش اعظم شخصیت فکری و جهان‌بینی ویژه او را در مقابل دیدگان کسانی که به دنبال شناخت دیدگاه‌های باطنی و اصالت شخصیت او در عرصه عرفان و تصوف هستند، نمایان می‌سازد.

بارزترین ویژگی شخصیتی حلاج، یعنی بی‌پروایی وی، در ابراز اندیشه‌های ژرف خویش، عامل مهمی در جهت امتیاز شخصیت او از یک سو و ابتلا به عاقبتی دردناک از سوی دیگر گشت. حلاج، پس از آنکه با ابراز عقایدی قابل تأمل، پس از شصت و سه سال زندگی آگاهانه، بدون کوچک‌ترین رنگی از تقلید و غفلت، از دار دنیا رخت بربست (۳۰۹ هجری)، و به وصال با معبود ازلی و یگانه‌اش نائل گشت، در جهت داوری‌های مختلفی از جانب افراد گوناگون قرار گرفت؛ چنانکه حتی تا به امروز نیز با رنگی از افراط و تفریط به حال خود باقی است. هرچند صاحب‌نظران و محققان بزرگی چون لویی ماسینیون، مستشرق فرانسوی، با صرف یک عمر تحقیق و مطالعه در زندگی و مکتب فکری منصور حلاج، چهره حقیقی او را بیش از پیش به ناآگاهان از حقیقت امر نشان داد.

کلید واژه‌ها: حلاج، عرفان، شطح، جهان‌بینی، اندیشه‌ها

فهرست مطالب

- پیشگفتار..... ۱
- فصل اول: مبادی تحقیق..... ۱
- ۱-۱ تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجراء و کاربرد نتایج تحقیق)..... ۲
- ۲-۱ سابقه تحقیق..... ۳
- ۳-۱ سؤالات پژوهشی..... ۴
- ۴-۱ روش تحقیق..... ۴
- فصل دوم: زندگی..... ۵
- ۱-۲ اشاره‌ای به تاریخ..... ۶
- ۲-۲ نام و نسب..... ۷
- ۳-۲ زادگاه..... ۱۰
- ۴-۲ زبان..... ۱۰
- ۵-۲ شغل پدر..... ۱۱
- ۶-۲ استادان..... ۱۲
- ۱-۶-۲ سهل تستری..... ۱۳
- ۲-۶-۲ عمرو بن عثمان مکی..... ۱۵
- ۳-۶-۲ جنید بغدادی..... ۱۷
- ۷-۲ ازدواج..... ۱۹
- ۸-۲ فرزندان..... ۲۰
- ۹-۲ خرقه‌ها..... ۲۱
- ۱۰-۲ سفرها..... ۲۳
- ۱-۱۰-۲ تأثیر سفر هند..... ۲۴

۲۷ حج‌های سه‌گانه..... ۲-۱۰-۲
۳۰ ۱۱-۲ مذهب.....
۴۶ ۱۳-۲ وعظ.....
۵۰ ۱-۱۳-۲ پیام‌ها.....
۵۲ ۱۴-۲ همگامی با مردم.....
۵۲ ۱-۱۴-۲ همراهی با شورشیان.....
۵۷ ۲-۱۴-۲ همدلی با عیاران.....
۵۸ ۱۵-۲ اتهام‌ها.....
۵۹ ۱-۱۵-۲ اتحاد و حلول.....
۶۶ ۲-۱۵-۲ دعوی ربوبیت.....
۶۹ ۳-۱۵-۲ حج معنوی.....
۷۳ ۴-۱۵-۲ گرایش به قرامطه.....
۷۹ ۵-۱۵-۲ وکیل امام غایب.....
۸۳ ۶-۱۵-۲ گرایش به مانویان.....
۸۷ ۱۶-۲ کرامت‌ها.....
۹۶ ۱۷-۲ محاکمه و اعدام.....
۹۶ ۱-۱۷-۲ محاکمه اول.....
۹۸ ۲-۱۷-۲ زندان.....
۱۰۱ ۳-۱۷-۲ آخرین متحاکمه.....
۱۰۵ ۴-۱۷-۲ حکم اعدام.....
۱۰۹ ۱۸-۲ رواج افسانه‌ها.....
۱۱۴ فصل سوم: آثار.....
۱۱۵ ۱-۳-۱ کلیات آثار حلاج.....

- ۱۱۸..... ۱-۱-۳ دیوان اشعار.....
- ۱۲۳..... ۲-۱-۳ طواسین (طاسین الازل).....
- ۱۳۰..... ۲-۳ شطح، زبان اهل اشارت.....
- ۱۳۰..... ۱-۲-۳ شطح چیست؟.....
- ۱۳۳..... ۲-۲-۳ شطخیات حلاج.....
- ۱۴۳..... ۳-۲-۳ تأویل.....
- ۱۴۵..... ۴-۲-۳ شطح و تأویل.....
- ۱۴۷..... ۵-۲-۳ انواع تفسیر از شطخیات حلاج.....
- ۱۴۷..... ۱-۵-۲-۳ توجیه غیرعارفانه.....
- ۱۵۱..... ۲-۵-۲-۳ تفسیر عارفانه (تأویل).....
- ۱۵۵..... ۱-۲-۵-۲-۳ نمونه‌ای از تفسیرهای عرفانی ماسینیون.....
- ۱۵۷..... ۲-۲-۵-۲-۳ نمونه‌ای از تفسیرهای عرفانی روزبهان بقلی.....
- ۱۵۸..... ۳-۲-۵-۲-۳ نمونه‌ای از تفسیرهای عرفانی پراکنده.....
- ۱۶۰..... ۴-۲-۵-۲-۳ تأویلاتی از اناالحق.....
- ۱۶۲..... ۳-۳ مناجات‌ها.....
- ۱۶۴..... ۱-۳-۳ مناجات در اشعار.....
- ۱۶۸..... ۲-۳-۳ مناجات در مقبره الشهداء.....
- ۱۷۰..... ۳-۳-۳ مناجات در عرفات.....
- ۱۷۳..... ۴-۳-۳ مناجات در شب آخر عمر.....
- ۱۷۴..... ۴-۳ تفسیر آیات قرآن.....
- ۱۸۱..... ۱-۴-۳ توجه به باطن قرآن.....
- ۱۸۷..... ۵-۳ رمز و نماد در سخنان حلاج.....
- ۱۹۱..... ۶-۳ زبان تبلیغ و موعظه.....

۱۹۳	فصل چهارم: اندیشه‌ها
۱۹۴	۱-۴ توحید
۲۰۲	۲-۴ عشق
۲۰۲	۱-۲-۴ عشق چیست؟
۲۰۶	۲-۲-۴ عشق در جهان بینی حلاج
۲۱۱	۳-۲-۴ عقل و عشق از دیدگاه حلاج
۲۱۴	۴-۲-۴ حلاج، عاشقی وارسته
۲۱۹	۵-۲-۴ عشق ظاهری ابن داوود در مقابل عشق الهی حلاج
۲۲۳	۳-۴ وحدت و اتحاد
۲۲۳	۱-۳-۴ وحدت وجود چیست؟
۲۲۶	۲-۳-۴ حلاج، نماینده وحدت وجود
۲۳۰	۳-۳-۴ وحدت شهود و تمایز آن با وحدت وجود
۲۳۳	۴-۳-۴ حلاج وحدت وجودی یا وحدت شهودی؟
۲۳۵	۵-۳-۴ حلول و اتحاد و اختلاط آن با اندیشه وحدت وجود
۲۴۱	۶-۳-۴ عین‌الجمع یا اتحاد عرفانی حلاج
۲۴۸	۷-۳-۴ «أنا الحق» صریح‌ترین تجلی عین‌الجمع حلاج
۲۵۵	۴-۴ فناء و بقاء
۲۶۴	۵-۴ تجلی
۲۷۲	۶-۴ معرفت الهی
۲۷۹	۷-۴ رؤیت الهی
۲۸۵	۸-۴ کفر و ایمان
۲۹۰	۹-۴ نبوت پیامبر (ص)
۲۹۵	۱۰-۴ عبادت و زهد

- ۳۰۱..... ۱۱-۴ حج
- ۳۰۶..... ۱۲-۴ دفاع از ابلیس
- ۳۱۴..... ۱۳-۴ گرایش‌های شیعی
- ۳۱۹..... ۱۴-۴ وحدت ادیان
- ۳۲۴..... فصل پنجم: زیستنی دوباره
- ۳۲۵..... ۱-۵ زنده شدن جلاج و افسانه‌های هواداران
- ۳۲۸..... ۲-۵ تحسین‌ها و تکفیرها
- ۳۳۳..... ۳-۵ مخالفان
- ۳۳۴..... ۱-۳-۵ دستگاه خلافت
- ۳۳۶..... ۲-۳-۵ مخالفان در طول تاریخ
- ۳۳۸..... ۳-۳-۵ نظر جلاج درباره‌ی مخالفان خود
- ۳۴۱..... ۴-۵ موافقان
- ۳۴۱..... ۱-۴-۵ موافقان و سرزنش رازگویی
- ۳۴۴..... ۲-۴-۵ تأثیر بر فرقه‌ها
- ۳۴۴..... ۱-۲-۴-۵ حلاجیه
- ۳۴۷..... ۲-۲-۴-۵ بکتاشیه
- ۳۴۸..... ۳-۲-۴-۵ حروفیه
- ۳۴۹..... ۵-۵ تأثیر بر عارفان
- ۳۵۰..... ۱-۵-۵ عین‌القضات همدانی
- ۳۵۱..... ۲-۵-۵ روزبهان بقلی شیرازی
- ۳۵۲..... ۳-۵-۵ احمد غزالی
- ۳۵۲..... ۴-۵-۵ محی‌الدین بن عربی
- ۳۵۵..... ۶-۵ تمایز جلاج با دیگر عرفا

۳۵۹..... ۷-۵ حلاج در ادبیات فارسی

۳۶۰..... ۱-۷-۵ حلاج در متون شعر فارسی

۳۶۵..... ۲-۶-۵ حلاج در متون نثر فارسی

۳۶۹..... فصل ششم: نتیجه گیری

۳۷۰..... حلاج، صدیق یا زندیق؟

۳۷۴..... فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

در این پژوهش سعی بر آن است که شخصیت برجسته و مشهور تاریخ عرفان و تصوف، حسین بن منصور حلاج، چه در عالم ظاهر - که همچون دیگر عوالم موجودات انسانی، در برگیرنده شئون متداول زندگی روزمره بود - و چه در عالم باطن و نهفته وی - که البته متعلق و منحصر به هویت یگانه او در میان دیگر انسان‌ها بود - مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

زندگی حلاج، از بدو تولد (۵۲۴۴هـ) در بیضای فارس تا لحظه مرگ (۵۳۰۹هـ) در بغداد، با تمام فراز و فرودهای محسوس و نامحسوسی که داشت، حکم تراژدی‌ای را دارد که هر خواننده یا شنونده را با به تصویر کشیدن جالب‌ترین و در عین حال محزون‌ترین تصاویر در مقابل دیدگانش، چنان تحت تأثیر خود قرار می‌دهد که در پایان این تراژدی غمناک در پی رسیدن به چرایی این واقعه از یک سو و جستجوی حقیقت وجودی حلاج از سوی دیگر، برمی‌آید. حلاج با طرز فکری که می‌توان آن را منحصر به شخص خود او در طول تاریخ صوفی‌گری دانست، نگرش عرفانی تازه و تقریباً متفاوتی را در میان دیگر عرفا عرضه کرد. بدیهی است که آغازگر یک مسیر جدید اما دشوار، همواره در جایگاهی متفاوت قرار می‌گیرد، نسبت به آنان که راهی را در پیش گرفته، با نهایت همت خویش به مقصود دست یافته‌اند، اما اصل تتبع و پیروی از دیگران را نیز همچنان رعایت کرده‌اند. حلاج با چنین جایگاه متمایزی، توجه و علاقه بسیاری را برای کسب شناخت و آگاهی بیشتر نسبت به ماهیت افکار و عقاید عارفانه و عاشقانه‌ای که در او به اثبات رسیده بود، در نگارنده ایجاد نمود.

در این پژوهش، سعی نگارنده بر این قرار گرفت که با نگاهی نو به این افکار و عقاید حلاج، دقایقی ظریف و ناشناخته از وجود این عارف بیان و تحلیل شود. دقایقی که محققان و نویسندگان پیشین در بیان آن از جنبه تحلیلی غفلت ورزیده‌اند. قطعاً پرداختن به چنین مقوله سنگینی، یعنی بررسی جنبه‌های باطنی مکتب عارف بزرگی چون حلاج، و غور در اقوال و افکار معماگونه او، چندان سهل نیست؛ چرا که دریافت کل جهان‌بینی حلاج به نحو اکمل و صحیح، نیاز به زمانی چندین ساله دارد.

هرچند زبان از ادای این دین سنگین قاصر است، اما بر خود لازم می‌دانم از استاد گرانقدر و بزرگوارم، دکتر یدالله جلالی پندری که از طرفی با راهنمایی‌های بی‌شائبه خود در تدوین این رساله و از طرف دیگر با کلام مهرآمیز و کارساز خویش در طول دوره نگارش، مرا از الطاف پدرانۀ خویش بهره‌مند نمودند کمال سپاس و قدردانی را داشته باشم. همچنین دکتر محمدکاظم کهدوئی، استاد گرامی‌ام را که زحمت مشاوره این مجموعه را برعهده داشتند بسیار سپاسگزارم.

اما، در پایان باید از دو منبع مهر و عطوفت و اخلاص، پدر بزرگوارم و مادر مهربانم که در تمام دوران زندگیم، هستی بی‌بدیل آنها همواره زیباترین هستی‌ها را در نگاه من متجلی می‌ساخت، قدردانی نمایم. نیز از برادران عزیزم، امید و فرشید که مایه امید و دلگرمی هرچه بیشتر من در راه تحصیل و پژوهش بوده‌اند سپاس فراوان دارم.

در نهایت، از همه دوستان خوبم، که حضور گرم آنان در قلبم، لحظات دشوار غربت را به لحظه‌های شیرین دوستی بدل می‌ساخت کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایم.

آرزو ابراهیمی دینانی

یزد - خرداد ۱۳۸۸

فصل اول:

مبادی تحقیق

۱-۱ تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجراء و کاربرد نتایج تحقیق)

حلاج یکی از بزرگ‌ترین عرفای قرن سوم و چهارم هجری است که پس از گذشت قرن‌ها شخصیت و چهره واقعی او هنوز در هاله‌ای از ابهام و رمزگشایی پنهان مانده است. جهان‌بینی، نوع نگرش فرد به جهان بیرون از خود است که در شخصیت وی به صورت پایدار جلوه می‌کند و به صورت ناخودآگاه بر اعمال و گفتار او نیز اثر می‌گذارد. نمونه بارز آن، جهان‌بینی حلاج است که در برخی موارد او را به حاشیه شریعت و طریقت معمول جامعه کشانده و برخی از سخنان وی را به سطح مبدل ساخته است.

حسین بن منصور حلاج یکی از بارزترین چهره‌های اصیل طریق عرفان و تصوف و نماینده کامل و تمام‌عیاری از وحدت وجود است که هنوز درباره شخصیت وی زمینه تحقیق و پژوهش بسیار وجود دارد. از این‌رو بررسی و تحلیل جهان‌بینی این شخصیت عرفانی خارق‌العاده و تأثیر آن بر زبان او که «زبان شطح» مناسب‌ترین تعبیر برای آن است، موضوع این تحقیق را تشکیل می‌دهد.

شناخت جهان‌بینی حلاج و تأثیری که این جهان‌بینی بر زبان آثار او داشته از اهداف مهم این تحقیق به شمار می‌رود؛ همچنین بررسی این موضوع که زبان خاص آثار او که در برخی موارد به سطح نزدیک می‌شود با چه تأویل‌هایی روبرو گشته است، هدف دیگر این پژوهش را تشکیل می‌دهد. نهایتاً در این تحقیق کوشش ما بر این است که عواملی را که باعث تحریف واقعیت تاریخی و جریان آندیشگی این عارف گشته است، برای خوانندگان روشن نماییم.

محققانی که درباره چهره‌های تصوف اسلامی پژوهش می‌کنند، می‌توانند از نتایج این تحقیق استفاده کنند؛ همچنین پژوهشگران و منتقدان، بویژه در زمینه عرفان و تصوف، با آگاهی از جهان‌بینی حلاج و نیز زبانی که او در بیان دریافت‌های شهودی خود به کار گرفته با دیدی تازه و نگاهی نو که از واقعیت نشأت می‌گیرد، می‌توانند از نتایج این تحقیق برخوردار شوند.

۱-۲ سابقه تحقیق

نخستین کتابی که شرح تقریباً مفصلی در مورد حسین حلاج آورده، «شرح شطحیات» روزبهان بقلی (۶۵۵ ه.ق) است که حدود چهل و پنج مورد از سخنان حلاج را همراه با تأویل هر یک ذکر کرده است. پس از آن، باید از «تذکره الاولیاء» (قرن ششم ه.ق) نام برد که بخش عظیمی از آن به طور کامل به طرح دیدگاه‌ها و سخنان حلاج اختصاص یافته است؛ اما در دهه‌های اخیر مهم‌ترین تحقیقات و پژوهش‌ها توسط مستشرق بزرگ فرانسوی، لویی ماسینیون انجام گرفته است و کتاب‌هایی چون «قوس زندگی حلاج» (ترجمه روان‌فرهادی ۱۳۴۸)، «مصائب حلاج» (ترجمه دهشیری ۱۳۶۲) و «سخن‌انال‌الحق و عرفان حلاج» (ترجمه دهشیری ۱۳۷۴) و همچنین، «اخبار حلاج» با همکاری پل کراوس (۱۳۶۸)، بیانگر گستردگی و اهمیت این تحقیقات است. پس از آن در «مذهب حلاج» (ترجمه میکده ۱۳۷۰) نویسنده، تحقیقاتی تقریباً مشابه با آنچه که در «قوس زندگی حلاج» می‌بینیم، انجام داده است که می‌تواند در شناخت حلاج موثر باشد.

در دهه هشتاد آثار متعددی در مورد حلاج انتشار یافته است که از جمله آنها «حلاج و راز انال‌الحق» (۱۳۷۰) است که نویسنده طی بررسی زندگی و شطحیات حلاج به تحلیل انال‌الحق او پرداخته است. پس از آن، «حلاج، شهید تصوف اسلامی» (ترجمه حسین درایه ۱۳۷۳) جایگاه برجسته حلاج را بویژه در تصوف اسلامی و تأثیر سخنان چشمگیر وی را بر آن مورد تحقیق و ارزیابی قرار داده است. در همین زمان مؤلف «حلاج، شهید عشق الهی» و نیز «وضوی خون» (۱۳۷۳)، زندگی، اندیشه و عرفان حلاج را مورد بررسی قرار می‌دهند. باید از کتاب مختصر «حلاج» (۱۳۷۸) از نویسنده‌ای غربی، نیز نام برد که به معرفی اجمالی حلاج و زندگی تاریخی و عرفانی وی پرداخته است. یکی از نویسندگان ترک‌زبان، نیز با نگارش «شهید راه حقیقت و عشق، حسین بن منصور حلاج» (۱۳۸۲)، به طور مفصل و با نگاهی تازه به اندیشه‌های حلاج، به طرح عقایدی در مورد او و عرفان وی می‌پردازد.

۱-۳ سوالات پژوهشی

- ۱) جهان‌بینی حلاج چیست و چه تأثیری بر زبان آثار او داشته است؟
- ۲) زبان شطح حلاج و تأویل‌های آن چه ویژگی‌هایی دارد؟
- ۳) چه عواملی باعث تحریف واقعیت‌های مربوط به زندگی و اندیشه حلاج گردیده است؟

۱-۴ روش تحقیق

این تحقیق از نوع بنیادی است که به روش کتابخانه‌ای صورت می‌گیرد و در آن از شیوه تحلیلی - توصیفی استفاده می‌شود. به این ترتیب که آثار مربوط به زندگی و اندیشه حلاج مورد مطالعه قرار می‌گیرد و شواهد لازم از آن استخراج می‌شود. سپس با مطالعه آثار حلاج، ویژگی‌های زبانی این آثار مشخص و یادداشت‌برداری می‌گردد و سرانجام با طبقه‌بندی آنها، تحلیل یافته‌ها و نگارش فصل‌ها بر اساس طرح پایان‌نامه صورت می‌گیرد.

فصل دوم:

زندگی